

TRANSFORMÁCIA INTIMITY – VÝZVA PRE ŠKOLSKÝCH PSYCHOLÓGOV³

Denisa ŠUKOLOVÁ¹, Ivan SARMÁNY-SCHULLER², Gabriela ŠEBOKOVÁ²

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici: Pedagogická fakulta¹

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre: Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva²

Abstrakt: Prehľadová štúdia ponúka pohľad na transformáciu intímnych vzťahov, spoločenské procesy, ktoré s ňou súvisia a odborné názorové prúdy, ktoré sa okolo problematiky na Slovensku kreujú. Optimalizačné riešenia nepriaznivých dôsledkov zmien siahajú aj do oblasti edukácie adolescentov, preto sa ďalej zameriavame na sexuálnu výchovu a výchovu k manželstvu a rodičovstvu (VMR) na stredných školách. Okrem národnej dokumentácie, ktorá rámcuje pretraktovanú výchovu, hodnotíme taktiež reálny stav problematiky v praxi. Vzhľadom na závažné zistenia o nedostatkoch, navrhujeme v záveroch odporúčania pre psychologickú prax v školách.

Kľúčové slová: intimita, výchova k manželstvu a rodičovstvu, pedagóg, školský psychológ

ÚVOD

O tom, že má aktuálne zmysel hovoriť o podpore vzťahov nielen v úzkych špecializovaných kruhoch, ale aj v širších súvislostiach, vypovedá reflexia súčasných celospoločenských trendov v oblasti reprodukčného, maritálneho správania, ale i spôsobov spolunažívania, ktoré svedčia o výrazných zmenách vo všetkých spomenutých oblastiach. Demografické výpočty totiž dlhodobo upozorňujú na fenomény ako zvyšujúci sa vek prvého sobáša, nižšiu sobášnosť, celkové stúpanie rozvodovosti, zvyšovanie počtu narodených mimomanželských detí a s tým súvisiaci čoraz častejšie preferovaný individuálny životný štýl. Na jednej strane tak stojí potreba podpory rodiny, ktorej reprodukčnú funkciu zatiaľ nedokázal zastúpiť žiadny iný model spolunažívania, na strane druhej celospoločenské transformačné procesy, ktoré hovoria o poklese stability manželského zväzku a o narastajúcej popularite kohabitácií.

Jedným z navrhovaných optimalizačných riešení situácie je zameranie sa na kvalitné výchovné postupy, ktoré sa profilujú na podporu harmonických partnerských a rodinných vzťahov. V dobe, kedy je potrebné na národnej úrovni formulovať postoje

³ Príspevok vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA – *Rodinný systém a interakčné stratégie adolescentov z hľadiska osobnostných a psychosociálnych faktorov*. Projekt 1/0903/13.

k udržateľnému reprodukčnému rozvoju, zatiaľ čo inštitucionálne tlaky (cirkev, zjednodušenie rozvodového konania a iné) na partnerstvá oslabili, má totiž zmysel podporovať individuálne kompetencie jednotlivcov smerujúce k harmonickým partnerstvám a rozhodnutiam stať sa rodičmi.

TRANSFORMÁCIA INTÍMNYCH VZŤAHOV

Ako jeden z ukazovateľov, od ktorého sa dá pri usudzovaní o stave intímnych vzťahov odvíjať, slúži prehľad tendencií v populačnom vývoji v rámci Slovenskej republiky, ale aj ostatných členských štátov Európskej únie. Ten upozorňuje v rôznej miere na zmeny vo *fertilnom správaní* – znižovanie pôrodnosti, zvyšovanie priemerného veku prvorodičiek, zvyšovanie počtu narodených mimomanželských detí; *maritálnom správaní* – nižšiu sobášnosť, zvyšovanie priemerného veku prvého sobáša, urýchľovanie rozpadu manželstiev, stúpanie celkovej rozvodovosti, zvyšovanie počtu rozvodov aj vo vysokom veku; *formách spolunažívania* – nárast podielu kohabitácií, jednorodičovských rodín, singles a homosexuálnych partnerstiev (Mládek, Širočková, 2004; Tydlitátová, 2011; Vaňo a kol., 2012).

Pri výpočte celospoločenských procesov na pozadí popisovaných demografických zmien hovoríme o fenoménoch, ktoré súvisia podľa Ondrejkooviča a Majerčíkovej (2006) najmä so *sociálnym štátom* – oslabenie silného sociálneho štátu a rušenie systému rôznych sociálnych stimulov (napr. aj Džambazovič, 2003), inštitucionalizácia demokratických hodnôt a nových sociálnych noriem (napr. aj Piscová, 2005); *technologickým pokrokom* – rozvoj automobilizmu, bielej techniky a informačných technológií, zmeny vo využívaní voľného času a mobility; *vzdelávaním a prácou* – predlžovanie trvania vzdelávacích aktivít a zvyšovanie ich úrovne, vyrovnávanie možností vo vzdelávaní mužov a žien i príslušníkov rôznych sociálnych vrstiev, reštrukturalizácia sveta práce a meniace sa požiadavky na kvalifikáciu pracovníkov, možnosť vzdelávať sa, ale i pracovať v zahraničí (napr. aj Filadelfiová a kol., 2008); *ekonomickým štandardom a diferenciaciou* – redukcia strednej spoločenskej vrstvy, vysoká nezamestnanosť v niektorých regiónoch, chudoba, nárast hospodárskej neistoty, zvyšovanie cien tovarov, zlá bytová situácia (napr. aj Lалуha, Ošková, Stanek, 2005; Lenczová, 2005); *zmenami v priebehu ľudského života* – posun od inštitucionalizácie k individualizácii (napr. aj Ondrejkoovič, 2002; Bauman, 2005), zvyšovanie priemernej dĺžky života (napr. aj Káčerová, Bleha, 2007); *zmenami v živote ženy* – emancipačné procesy, zvýšenie podielu žien v mimorodinných oblastiach života, zvyšovanie duševnej a ekonomickej nezávislosti žien (napr. aj Marošiová, Šumšalová, 2006; Potančoková, 2009); *všeobecnými liberalizačnými tendenciami* – kultúrna liberalizácia (meniace sa požiadavky na vierovyznanie, sexuálnu

orientáciu, životný štýl, oslabovanie tradičných noriem a hodnôt, pokles významu morálnych a náboženských zákonov), proces individualizácie, ale aj vznik nových závislostí a neistôt (Ondrejko, 2002; Ondrejko, Majerčíková, 2006).

ODBORNÝ DISKURZ O PREBIEHAJÚCICH ZMENÁCH V INTIMITE A OPTIMALIZAČNÉ RIEŠENIA

Hodnotenie prebiehajúcich transformačných procesov sa u nás odráža prevažne v dvoch rovinách. Prvou z nich je kontext rizík a negatívnych sociálnych či zdravotných dopadov, ktoré so sebou popisované procesy prinášajú (napr. Matulník a kol., 2006; Lajčiaková, Fula, 2007). Autori sa zameriavajú prevažne na analýzy tradičných (rodinných) a alternatívnych spôsobov spolunažívania z rôznych aspektov (napr. Drotován, Bleha, 2008; Tydlitátová, 2011), a tiež postojov (ich ekonomickým, sociálnym a kultúrnym pozadím), ktoré s nimi súvisia (napr. Matulník, Ritomský, Pastor, 2003; Matulník a kol., 2005). Zdôrazňujú pri tom, že alternatívne formy spolunažívania nemožno považovať za rovnocenné rodine založenej na manželskom sľube, a tiež to, že manželskú plodnosť nie je možné nahradiť plodnosťou mimomanželskou (Pastor, 2002; Pastor, 2005). Rodina a inštitúcia manželstva bývajú typicky popisované ako ohrozované alebo v kríze (napr. Matulník a kol., 2002; Hanobík, 2011) a do popredia sa pri argumentácii dostáva vymenúvanie rôznych negatívnych javov, ktoré súvisia s oslabovaním základných funkcií rodiny (napr. Fula, 2011). V kontexte transformácie intímnych vzťahov, ktorý je pre nás kľúčový, rezonujú témy ako *morálny úpadok a egocentrizmus* – akcentácia hodnôt individuálnej slobody a jedinečnosti človeka v súvislosti s dôrazom na súťaživosť ako aj absencia duchovna vedú k posilňovaniu egocentrizmu a morálnemu úpadku, ktorý ma za následok zníženú spokojnosť s medziľudskými vzťahmi (Sawicki, 2012); *transgeneračný prenos dysfunkčného vzťahového modelu* – rozvod predstavuje pre deti traumatickú skúsenosť, ktorá má negatívny dopad na funkčnosť a trvanie ich vlastných partnerstiev, deti žijúce s viacerými alternatívnymi partnermi (alebo len s matkou) sú citovo ochudobňované, absentuje u nich prirodzený obraz stabilných vzťahov (Lajčiaková, Fula, 2007); *subjektívny vzťahový posun* – niektorí jednotlivci nemajú záujem vstupovať do dlhodobých partnerstiev, alebo strácajú schopnosť takéto partnerstvá tvoriť (Pastor, 2005).

Liberálnejšie orientovaní autori u nás zvyknú nadväzovať na významné zahraničné práce, ktoré deklarujú novú „čistejšiu“ úroveň sexuality a intímnych vzťahov, oslobodených od existujúcich vzorov (napr. Giddens, 1992; Evans, 1993; Plummer, 2003; Jamieson, 1998). Dôraz sa kladie na autentické prežívanie a konštruovanie vlastnej podoby vzťahu, v dôsledku čoho býva zdôrazňovaný posun od diktátu (spoločnosti, náboženstva, hospodárskej závislosti

či tradícií – sexualita sa oddelila od reprodukčnej funkcie) k zväzkom z osobného presvedčenia a zodpovednejšiemu prístupu k manželstvu. Odborné diskusie a výskum v súvislosti s transformáciou intímnych vzťahov sa sústreďia prevažne na témy ako *diskurzy o sexualite a konštruovanie sexuálnych biografii* – individuálne konštruovanie sexuálnych biografii je prepojené s osobným, a teda aj skupinovým diskurzom o sexualite (Švihelová, 2006; Marková, 2008; Bianchi, 2011); *sexualita a rodovosť vo verejnom priestore* – udržiavanie silnej rodovej a sexuálnej stereotypizácie súvisí s rozdielnym postavením mužov a žien, ale tiež s postavením (diskrimináciou) sexuálnych minorít na Slovensku (Lukšik, Supeková, 2003; Filadelfiová a kol., 2008; Petrjánošová a kol., 2012); *sexuálna morálka a etika* – v súvislosti s transformáciou heterosexuálnych partnerstiev sa mení aj sexuálna morálka, všeobecný stav problematiky zahŕňa mnohé sociálne limity, v rámci ktorých sú partnerstvá utvárané (Marková, 2012); *sexuálne zdravie a sexuálne práva* – sexuálne zdravie zahŕňa množstvo aspektov sexuality, ktorých stav je potrebné v spoločnosti mapovať a následne vhodne rozvíjať, dôraz sa kladie čoraz viac aj na občiansky charakter sexuality (Bianchi, 2001; Bianchi 2004; Popper a kol., 2005).

V otázkach optimalizácie prebiehajúcich procesov sa autori sústreďujú najmä na odporúčania v oblasti *ideologicko-filozofického prístupu* – formulácia základných filozofických a spoločensko-politických postojov k reprodukčnému správaniu (Tkáč, 2005; Bianchi, 2013); *legislatívneho rámca* – napr. zrovnoprávnenie nezosobášených spolužití s manželskou inštitúciou aspoň na úrovni poskytovania sociálnych výhod, ktoré ovplyvňujú životnú úroveň rodiny a detí; úprava legislatívy vo vzťahu k alternatívnym rodinným formám; možnosť adopcie detí nezosobášenými partnermi; priznávanie práv pre homosexuálov v oblasti partnerského a rodinného života (Tydlitátová, 2011); *systematického mapovania situácie* – diskusie sa vedú v rámci problematiky prevažne v rovine teoretickej a zásadné opatrenia by sa mali odvíjať od exaktných analýz dopadov demografických zmien na našu spoločnosť, ktorých je zatiaľ nedostatok (Matulník a kol. 2005; Bianchi, 2013); *krokov k demokratizácii a občianskej rovnosti* – aktívna rodová politika vlády, vytvorenie priestoru pre sexuálne minority vo verejnoprávnych médiách (Bianchi, 2013). V prípade (e) *výchovných⁴ postupov*,

⁴ Výchovu chápeme ako „cieľavedomé a zámerné vytváranie a ovplyvňovanie podmienok, ktoré umožňujú optimálny rozvoj každého jednotlivca v súlade s individuálnymi dispozíciami a stimulujú jeho vlastnú snahu stať sa autentickou, vnútorne integrovanou a socializovanou osobnosťou“ (Pelikán, 1995, s. 37). Edukácia (výchova v širšom slova zmysle) sa dnes chápe ako pojem zahŕňajúci výchovné (rozvoj charakteru osobnosti – vzťahotvorný proces) aj vzdelávacie postupy (rozvoj kognitívnej stránky osobnosti – výkonotvorný proces) (Kratochvílová a kol., 2007). Na základe uvedeného používame ďalej v texte pojmy edukácia a výchova (na myslí máme výchovu v širšom slova zmysle) ako ekvivalenty.

ktoré sú pre ciele DP kľúčové, sa autori konzervatívnejšieho aj liberálnejšieho prístupu zhodujú jednoznačne na podpore kvalitnej sexuálnej výchovy u adolescentnej populácie (Bujnová, 2005; Ruttmarová 2007; Bianchi, 2013).

SEXUÁLNA VÝCHOVA NA STREDNÝCH ŠKOLÁCH

Sexuálna výchova na Slovensku prebieha na stredných školách v rámci medzipredmetovej výchovy k manželstvu a rodičovstvu (ďalej už len VMR) a riadi sa vlastnými učebnými osnovami. Šimová (1998) chápe VMR ako stimuláciu a organizáciu aktivity jednotlivca, ktorá ho robí schopným a spôsobilým spoluvytvárať funkčnú rodinu. Prevendárová (2000) definuje VMR ako dlhodobý proces zameraný na nadobúdanie vedomostí, zručností a správania, ktoré sa týkajú oblasti partnerských vzťahov, manželstva, rodičovstva a sexuality. Poliaková (2002) vymedzuje VMR ako proces prispievajúci k výchove osobnosti, schopnej poznávať a chápať sociálne, mravné, psychologické a fyziologické zvláštnosti jedincov podľa pohlavia, vďaka čomu dokáže vytvoriť optimálne medziľudské vzťahy s jednotlivcami svojho i opačného pohlavia. Pre lepšie pochopenie, treba mať pri definovaní VMR na zreteli, že ide o pedagogicko-psychologický proces, ktorý prebieha v troch rovinách: *rozumovej (kognitívnej)* – nadobúdanie a pochopenie poznatkov, ktoré napomáhajú jednotlivcovi pochopiť seba, orientovať sa vo svojom prostredí a vytvárať si k nemu vzťah - výsledkom sú informácie a vedomosti; *citovej (emocionálnej)* – utváranie názorov a postojov - výsledkom je emocionálny postoj k informáciám, ich vnútorné prežitie a spracovanie, ktoré sa navonok prejaví správaním jednotlivca; *vôľovej (konatívnej)* – utváranie a rozvoj medziľudských vzťahov - výsledkom sú zručnosti a návyky (Bujnová, 2005).

Ciele VMR by mali byť podľa Prevendárovej (1994) zamerané na formovanie osobnosti jedinca, ale tiež na odstraňovanie negatívnych javov v spoločnosti, alebo, inak povedané, na zabezpečenie jej pozitívneho vývoja. V tomto kontexte radíme medzi ciele napríklad znižovanie rozvodovosti, zabraňovanie predčasným manželstvám či neuváženej voľbe partnera, stabilizovanie rozkolísaných rodinných zväzkov a upevňovanie spolužitia členov rodín. Ciele VMR súvisia s dvoma dimenziami tohto typu výchovy, prostredníctvom ktorých smeruje učiteľ k ich napĺňaniu. Poliaková (1996) hovorí o sprostredkovaní poznatkov a faktov a o výchove k hodnotám.

Obsah VMR by sa podľa Prevendárovej (2000) mal sústrediť na *oblasť sexuality* a s ňou súvisiace otázky sexuálneho zdravia, správania a reprodukcie; *oblasť párového spolužitia* v partnerskom a manželskom zväzku; *oblasť rodinného spolužitia*. Bianchi (2001) v súvislosti

s podporou sexuálneho zdravia⁵ navrhuje ešte rozlišovať takzvaný prvý a druhý plán. Podpora prvoplánového sexuálneho zdravia sa týka najmä medicínskych a právnych aspektov (reprodukcia, HIV, pohlavné ochorenia, neželané tehotenstvo, sexuálne násilie), druhoplánové sexuálne zdravie tvoria osob(nost)né, sociálne a kultúrne dimenzie sexuality (sexuálna spokojnosť, citová bilancia, well-being, rozvoj osobnosti, sexuálna identita, rodové stereotypy, problematika sexuálnych menšín, heterosexizmus a homofóbia, partnerská realizácia, sociálna realizácia).

NÁRODNÁ DOKUMENTÁCIA RÁMCUJÚCA VÝCHOVU K MANŽELSTVU A RODIČOVSTVU

V roku 2008 vytvorila vláda Slovenskej republiky legislatívne podmienky pre systémovú reformu⁶, a to zavedením dvojúrovňového participatívneho modelu kurikula, ktorý zdôrazňuje orientáciu cieľov na rozvoj kľúčových kompetencií⁷. Podľa nového školského zákona vymedzuje *Štátny vzdelávací program (ŠVP)* základné povinné edukačné línie pre jednotlivé typy škôl a *Školský vzdelávací program* (ako prejav organizačnej a edukačnej autonómie každej školy) ho konkretizuje a dopĺňa podľa jej potrieb (Kmeť, 2011; Kosová, Porubský, 2011).

⁵ Bianchi (2001) polemizuje s konceptom, ktorý chápe reprodukčné zdravie ako pojem nadradený zdraviu sexuálnemu. Prikláňame sa k názoru autora, že skôr sexuálne zdravie implikuje zdravie reprodukčné, keďže reprodukcia má byť slobodným rozhodnutím, ktoré na zdravý sexuálny život prípadne nadväzuje/nenadväzuje.

⁶ Na pozadí je potrebné vnímať aj silné reziduálne tendencie edukačného systému, v dôsledku ktorých sú snahy o jeho transformáciu považované za jedny z najkomplikovanejších spoločenských výziev. Kosová a Porubský (2011) hovoria o troch faktoroch, ktoré predstavujú z historického hľadiska najzávažnejší inhibičný element. Ide o centralizačnú tendenciu vo vzdelávacej politike, tradíciu informatívneho vyučovania a spoločenské chápanie hodnoty vzdelania, ktoré sa opäť odrazili v tvorbe nového školského zákona. Humajová a kolektív (2008) upozorňujú na nedostatky ako: iracionálne prerozdelenie disponibilných hodín na jednotlivých stupňoch vzdelávania; predimenzovanosť obsahov jednotlivých predmetov; redefinovanie zavedených vzdelávacích oblastí na pôvodné tradičné (aj netradičné) predmety alebo neuvážené zaradenie prierezových tém do štátneho vzdelávacieho programu, pričom dvojúrovňový model ponúka šancu odkázať obsahy do „trhového“ prostredia a umožniť im uchádzať sa o miesto v školských vzdelávacích programoch. Humajová s kolegami (2008) poukázali na to, že v skutočnosti autori učebných osnov nevytvorili priestor pre účasť učiteľa na tvorbe kurikula, čo je nakoniec poprením kardinálnej myšlienky o možnosti jeho participatívnej tvorby.

⁷ Filová (2005) zdôrazňuje pri definovaní kľúčových kompetencií, že ide o vnútorne integrované spôsobilosti človeka, v ktorých sa syntetizujú tri základné zložky: kognitívna (vedomosť, znalosť), senzomotorická (zručnosť, schopnosť niečo urobiť) i afektívna (postoj). Blaško (2008) ich chápe podobne a navyše uvádza, že sú významné pre kvalitný rozvoj jedinca, jeho aktívne zapojenie sa do spoločností, uplatnenie v zamestnaní a pre celoživotné vzdelávanie. Podľa neho sú definované na základe priorít, ktoré spoločnosť v súčasnosti pokladá za dôležité pre každého človeka, bez ohľadu na pohlavie, rasu, sociálny status, kultúrne a rodinné zázemie či materinský jazyk. Veteška a Tureckiová (2008) popisujú kompetenciu podobne a spájajú ju ešte s ochotou rozhodovať, a tiež niesť za svoje rozhodnutia zodpovednosť.

Pre vypracovanie ŠVP⁸ a obsahu vzdelávania podľa jednotlivých stupňov vzdelávania používame momentálne na Slovensku klasifikáciu ISCED (International Standard Classification of Education), podľa ktorej sa postupuje v Európe a je akceptovaná aj inými medzinárodnými organizáciami (UNESCO, OECD). Keďže sa v prehľade profilujeme na výchovu v období strednej adolescencie, ktorá prebieha na úrovni vyššieho sekundárneho vzdelávania (ISCED 3), definujeme v nasledujúcich častiach všetky parametre ŠVP, ktoré zaväzujú k rozvoju kľúčových kompetencií a ich personálnemu zabezpečeniu v súvislosti s výchovou k manželstvu a rodičovstvu.

Podľa cieľov výchovy a vzdelávania majú byť u absolventa (okrem iného) rozvinuté schopnosti, znalosti a hodnotové postoje tak, aby bol pripravený aj na mimopracovný život v spoločnosti, a aby získal nevyhnutný vzdelanostný základ aj pre svoj osobný a sociálny rozvoj. *Profil absolventa (vzdelanostný model absolventa)* taktiež upozorňuje na potrebu nadobudnúť občianske, sociálne a personálne kompetencie. *Povinné personálne zabezpečenie*, ktoré stanovuje ŠVP vo výchovno-vzdelávacom procese si vyžaduje zodpovedajúce personálne podmienky, ktoré by zabezpečili efektívnosť vzdelávania. Pedagogickí zamestnanci musia splňať kvalifikačné požiadavky stanovené zákonom, preukazovať odborné a pedagogicko-psychologické spôsobilosti. Odbornú pomoc žiakom a rodičom zabezpečuje špeciálny pedagóg, psychológ a ďalší špecialisti podľa potreby. Z analýzy ŠVP ďalej vyplýva, že problematika intimity spadá medzi takzvané *prierezové témy* (výchova sa realizuje na viacerých predmetoch z dôvodu jej multidisciplinárneho charakteru) (ISCED 3). Rôzne prístupy k príprave na život v partnerstve či manželstve reprezentujú aj rôzne pohľady na odborné pomenovanie tejto oblasti edukácie⁹. Ako sme už spomínali, v súčasnosti prevláda model, podľa ktorého je sexuálna výchova vnímaná ako súčasť širšie poňatej *výchovy k manželstvu a rodičovstvu* na stredných školách.

Podľa obsahovej analýzy *učebných osnov Výchovy k manželstvu a rodičovstvu* vydaných MŠVVaŠ SR (1998, inovácia v r. 2010) by malo edukačné pôsobenie pre vyššie sekundárne vzdelávanie smerovať k utváraniu základných vedomostí a zodpovedných postojov v oblasti partnerských vzťahov a rodičovstva v súlade s vedeckými poznatkami a etickými normami. Dieťať sa tak má prostredníctvom naplnenia obsahu výučby naprieč tromi základnými témami. Z nášho pohľadu je významná *téma „intímnych vzťahov muža a ženy“*, ktorá má

⁸ Informácie o ŠVP, ISCED, ISCED 3, ako aj o vzdelávacích oblastiach a prierezových témach boli spracované z webových stránok Štátneho pedagogického ústavu (www.statpedu.sk).

⁹ Spor o obsah a pomenovanie tejto časti výchovy vedie na Slovensku katolícka cirkev a liberálne občianske združenia (pozri napr. Lukšík, Pietruchovej, 2010).

žiakom priblížiť dôležité pojmy (napr. fyzická príťažlivosť, láska), medzipohlavné rozdiely v prežívaní intimity, vývoj vzťahov a mnohé z aspektov sexuality s akcentom na riziká, ktoré prináša nezodpovedný prístup. *Téma „manželstvo a rodina“* by mala smerovať k objasňovaniu dôležitosti voľby manželského partnera a k zdôrazňovaniu negatívnych dôsledkov, ktoré so sebou nesie rozpad manželstva (vplyv na deti). Pri realizácii VMR je (podľa učebných osnov) nevyhnutné brať do úvahy vekovú kategóriu žiakov a stupeň ich telesnej, duševnej a sociálnej vyspelosti. K osvedčeným metódam práce v tomto vývinovom období v závislosti od danej témy patria rozhovory či diskusie o postojoch žiakov k zvoleným problémom. Rozsah a rôznorodosť tém tvoriacich obsah môžu realizovať všetci učitelia školy. Aby sa splnili stanovené ciele, treba úzko spolupracovať s viacerými odborníkmi zo spoločenskej i odbornej oblasti (sexuológ, lekár, psychológ atď.).

Okrem doteraz spomenutej dokumentácie analyzujeme ešte *Národný program starostlivosti o deti a dorast v Slovenskej republike na roky 2008 – 2015* (NPSDD), ktorý taktiež poukazuje na dôležitosť podpory sexuálneho zdravia v jeho prvom aj druhom pláne. Závazný dokument Ministerstva zdravotníctva Slovenskej republiky vychádza z implementácie Európskej stratégie, ktorá upozorňuje špeciálne na potreby spojené s obdobím dospievania. Podľa cieľov NPSDD je, okrem iného, dôležitú podporovanie zdravotnej výchovy vzhľadom na reprodukčné správanie dorastu. Ciele majú byť naplnené prostredníctvom podpory VMR, plánovaného tehotenstva, prevencie pohlavne prenosných chorôb a sexuálneho zneužívania, ktoré sú v dokumente explicitne označené za nedostatočne rozvinuté. Dôležitým bodom dokumentu je tiež potreba psychosociálneho rozvoja a mentálneho zdravia, ktorá sa v spise zdôvodňuje najmä stúpajúcou tendenciou chorobnosti v spomínanej oblasti. Potreba podpory a rozvoja identifikovaných oblastí sa v dokumente odvíja nielen z poznatkov o období adolescencie a jej súvislostiach s rizikovým správaním, či formovaním dôležitých celoživotných návykov, ale zahŕňa taktiež reflexiu súčasného stavu dnešných rodín, ktoré sú vystavené rôznym tlakom a krízam. Prevencia má teda cielene smerovať k znižovaniu transgeneračného prenosu nefunkčných rodinných modelov jednotlivcami, ktorí sú nepriaznivou rodinnou situáciou traumatizovaní.

REÁLNY STAV VÝCHOVY K MANŽELSTVU A RODIČOVSTVU

Podľa analýzy aktuálneho stavu VMR je kľúčovým problémom *absencia jasnej koncepcie tejto oblasti výchovy*, v prepojení na ďalšie oblasti školskej a mimoškolskej výchovy a jej dôsledné dodržiavanie. Učitelia a vychovávatelia si uvedomujú dôležitosť tejto časti výchovy a zdôrazňujú, že *by mala byť začlenená do výchovno-vzdelávacieho procesu ako samostatný*

predmet s väčšou časovou dotáciou (Kurincová, Turzák, 2012). Ako problematická sa javí byť tiež práca koordinátorov pre výchovu k manželstvu a rodičov, čo v praxi znamená, že v niektorých školách túto funkciu nikto ani nevykonáva. V školách navyše absentujú aj ďalší pracovníci, ktorí by vedeli edukáciu kompetentne realizovať (napr. učiteľov s absolvovaným postgraduálnym špecializačným, resp. doplňujúcim vzdelaním) (Nemcová, 2007; Kurincová a Turzák, 2012). Dôležitou témou je aj vymedzenie jasných kompetencií všetkých učiteľov, ktorí majú výchovu realizovať. Spôsob komunikácie so žiakmi, ich orientáciu v problematike, ako aj motiváciu k vyhľadávaniu nových informácií výraznejšie ovplyvňuje vek, náboženské presvedčenie a postoje k sexualite mladých ľudí (Masaryk, 2004; Kurincová, Turzák, 2012). V zmysle koordinácie rodinnej a školskej výchovy zdôrazňujú pedagógovia oblasť kooperácie s rodičmi. S prihliadnutím na diferencovanosť rodičovskej populácie, jej svetonázor, ako aj celkovú pedagogickú kultúru rodičov, poukazujú na potrebu zosúladenia výchovných cieľov rodiny a školy. V tejto súvislosti badať nízky záujem rodičov o spoluprácu so školou (Kurincová, Turzák, 2012). Zdá sa však, že medzi rodičmi prevažuje predstava výchovy založenej na vedeckom poznaní a humanistických posolstvách (poskytovať deťom poznatky o rizikách a ochrane, o prirodzenosti sexuality a masturbácie, o homosexualite, rovnoprávnosti medzi mužom a ženou a pod.) (Lukšík, Švihelová, Varmuža, 2005). Posledným zásadným bodom je nedostatok kvalitných učebníc a iných pomôcok, v dôsledku čoho sa k žiakom nedostávajú najnovšie poznatky v zmysle aktuálnych, ale napríklad aj rodovo či kultúrne citlivých informácií, ktoré rešpektujú základné ľudské práva všetkých občanov (Bosá, 2002; Kišoňová, 2005).

O tom, že identifikované problémy pri realizácii VMR v školách, ale aj nedostatočná komunikácia v samotných rodinách (Popper a kol, 2005; Longauerová, Jenčková, Krajňáková, 2005) majú reálny nepriaznivý dopad na adolescenta, svedčí zistenie, že sexuálne aktívni mladí ľudia na Slovensku (v medzikultúrnom porovnaní) v menšej miere zvažujú riziká a rozprávajú o rizikách tehotenstva. Takisto menej používajú kondóm a antikoncepciu. Medzi Slovákami sa častejšie vyskytuje sexuálny nátlak (mužov na ženy), existuje u nás viac problémov so stanovením hraníc a kontrolou sexuálnych udalostí (Popper a kol, 2005). Na mnohé medzery vo vedomostiach o rizikovom sexuálnom správaní a informovanosti o možnostiach, ako sa chrániť, poukazujú aj ďalší autori. Navyše upozorňujú aj na veľkú mieru neistoty a impulzivnosť, ktorú odhalili pri diskusiách o sexualite a intimite, z čoho autori usudzujú o nedostatočnom vhlade do vlastného prežívania a správania žiakov (Vernarcová, Turček, 2005; Lukšík, Lukšíková, 2005a, 2005b).

ZHRNUTIE A NÁVRHY PRE PRAX

Na úrovni intímnych vzťahov sa odrážajú zásadné zmeny, ktoré súvisia so širším sociálno-kultúrnym kontextom. Na jednej strane sa naše vzťahy oslobodzujú od rôznych spoločenských a inštitucionálnych tlakov, na strane druhej sú omnoho krehkejšie a zraniteľnejšie. Preto sa zdá, že pri podmienke zachovania tvorby harmonických zdravých partnerstiev sa nárok tak na jednotlivca ako aj na spoločnosť (ako ich podporovateľa na viacerých úrovniach) aktuálne zvyšuje. Na Slovensku badať v zásade dva prístupy k tejto problematike: konzervatívnejší kladie dôraz skôr na riziká a negatívne konzekvencie prebiehajúcej transformácie, liberálnejší hodnotí zmeny aj v optike pozitívnych súvislostí, ale zdôrazňuje mnohé spoločenské inhibítory v procese prechodu ku zdravej občianskej intimitate. Nároky, ktoré na intímne vzťahy kladie „doba“, by sa však podľa mnohých (bez ohľadu na príslušnosť názorovému prúdu) mali odraziť v snahe o skvalitnenie výchovných postupov zameraných na podporu intímnych a rodinných vzťahov u adolescentnej populácie.

Z prehľadu národnej dokumentácie, ktorá rámcuje VMR v stredných školách, by sme mohli nadobudnúť dojem, že priestor pre rozvoj kľúčových kompetencií žiakov v kontexte intímnych vzťahov má vo výchove síce multidisciplinárne, ale zato svoje stabilné miesto a tiež dojem, že túto časť výchovy vieme kvalitne personálne zabezpečiť. S prihliadnutím na kritické analýzy školskej reformy však nesmieme spúšťať zo zreteľa pozadie tvorby spomínanej dokumentácie, v kontexte ktorej hodnotíme definovanie cieľov a formy VMR za „zidealizované“, o čom nakoniec najlepšie svedčí napĺňanie (resp. nenapĺňanie) jej cieľov v pedagogickej praxi. I keď sa domnievame, že ku kvalitnej pretraktovanej výchove bude potrebné na Slovensku realizovať ešte množstvo legislatívnych a praktických krokov, podľa nás má aktuálne význam posilniť činnosť školského psychológa v tejto oblasti. Konkrétne kroky, ktoré môže školský psychológ podniknúť navrhujeme v troch úrovniach: vo vzťahu ku, ku pedagógom, vo vzťahu ku žiakom a vo vzťahu k rodičom.

V zmysle podpory pedagogickej činnosti by mal školský psychológ ako odborník na problematiku blízkych medziľudských vzťahov (prípadne krízu rodiny – pozri napr. Gajdošová, Valihorová, 2014) pomáhať pri *organizačnom zabezpečení* tejto časti výchovy – možné je uvažovať aj o pozícii koordinátora pre VMR; pomáhať pri *tvorbe učebných materiálov*; poskytovať *konzultačné a informačné služby v zmysle lepšej odbornej orientácie* tých pedagógov, ktorí sa na VMR podieľajú; a samozrejme poskytovať *poradenské služby v zmysle zvládania záťaže*, ktorú pedagógovia v rámci VMR často prežívajú – najmä témy spojené so sexualitou predstavujú pre pedagógov nadmernú záťaž (niektorí sa vyjadrujú, že tieto hodiny ani nie sú schopní viesť – pozri napr. Kurincová, Turzák, 2012).

Vo vzťahu ku žiakom by mal školský psychológ predstavovať podporu najmä v oblasti *prípravy a realizácie odborných prednášok, workshopov a preventívnych programov* – na mysli máme prepojenie najnovších poznatkov z oblasti intimity s možnosťami tréningu postojových kvalít, ktoré sú v blízkych a partnerských vzťahoch nevyhnutné (napr. empatia, prijatie, aktívne načúvanie a poskytovanie spätnej väzby, kongruencia a iné); a v oblasti *poradenskej činnosti* – školský psychológ by mal vedieť identifikovať žiakov so závažnými problémami v oblasti intimity (aj vo vzťahu k sebe, aj vo vzťahu k iným) a v rámci svojich kompetencií aj intervenovať. Vo vzťahu k rodičom by mal školský psychológ predstavovať *senzitívny prvok na vynárajúce sa aktuálne problémy*, ktoré adolescenti zväčša v tomto období nechcú v rodinnom prostredí zdieľať (napr. veľké vekové rozdiely medzi partnerom a ich dieťaťom, predčasný odchod dieťaťa z domova k partnerovi atď.); a *podporu pri riešení konfliktov a pri optimalizácii výchovných postupov* rodičov.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- BAUMAN, Z. 2005. *Individualizovaná spoločnosť*. Praha: Mladá fronta, 2005. 296 s.
- BIANCHI, G. 2001. Sexuálne zdravie ako kultúrny, sociálny a politický jav. In BIANCHI, G. (Ed.). *Identita, zdravie a nová paradigma. Human Communication Studies. Vol. 7*. Bratislava: Veda – KVS BK SAV, 2001, s. 169-184.
- BIANCHI, G. 2004. Sexualita a intímne občianstvo. In *Sborník z kongresu Pardubice 2004. Sborník referátů z 12. celostátního kongresu k sexuální výchově* [online]. Pardubice: Společnost pro plánování rodiny a sexuální výchovu, 2004. [cit. 2013-1-9] Dostupné na internete: <http://www.planovanirodiny.cz/view.php?cislocianku=2006010633>
- BIANCHI, G. 2011. Subjektivnosť sexuality: Diskurzy sexuality, sexuálna spokojnosť, významy sexu, motívy sexuálneho debutu a sociálna ospravedlnenie rizikového sexu. In ŠULOVÁ, L., FAIT, T., WEISS, P. (Eds.). *Výchova k sexuálne reprodukčnému zdraviu*. Praha: Maxdorf, 2011, s. 130-146.
- BIANCHI, G. 2013. Nové podoby sexuality, občianstva, noriem a reprodukcie: Svet a Slovensko. In *Sociológia - Slovak Sociological Review*. 2013, roč. 45, č. 1, s. 5-26.
- BLAŠKO, M. 2008. *Úvod do modernej didaktiky I. Systém tvorivo-humanistickej výučby*. Košice: TU v Košiciach, 2008. 248 s.
- BOSÁ, M. 2002. *Ženy a muži podľa učebníc* [online]. Bratislava: EsFem, 2002. [cit. 2013-1-24] Dostupné na internete: <http://tinyurl.com/3wshbm5>
- BUJNOVÁ, E. 2005. Výchova k manželstvu a rodičovstvu a jej realizácia v rodinnom školskom prostredí. In ŠATÁNEK, J. (Ed.). *Rodinné prostredie ako faktor socializácie a personalizácie osobnosti dieťaťa*. Banská Bystrica: FHV UMB, 2005, s. 135-150.
- DROTOVÁN, M., BLEHA, B. 2008. Analýza fenoménu singles v Európe a na Slovensku. In *Sociológia*. 2008, roč. 40, č. 1, s. 62-81.
- DŽAMBAZOVIČ, R. 2003. Rodina a demografický vývoj. In SOPÓCI, J. a kol. (Eds.). *Slovensko v 90. rokoch. Osem pohľadov*. Bratislava: UK v Bratislave, 2003.
- EVANS, D. T. 1993. *Sexual Citizenship: The Material Construction of Sexualities*. London, New York: Routledge, 1993. 352 p.

- FILADELFIOVÁ, J., BÚTOROVÁ, Z., VELŠIC, M., ŠUMŠALOVÁ, S. 2008. Práca v živote žien a mužov. In BÚTOROVÁ, Z. a kol. (Eds.). *Ona a on na Slovensku. Zaostrené na rod a vek*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2008, s. 113-173.
- FILOVÁ, H. 2005. Česká primární škola: jaká je a jakou bychom ji chtěli mít? In MAŇÁK, J., JANÍK, T. a kol. (Eds.). *Orientace české základní školy*. Brno: Centrum pedagogického výzkumu PdF MU v Brne, 2005, s. 142-149.
- FULA, M. 2011. Valorizácia sociálnej role rodiny. In HARDY, M. – DUDÁŠOVÁ, T. – VRANKOVÁ, E. – HRAŠKOVÁ, A. (Eds.). *Sociálna patológia rodiny. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie, 24. február 2011, Žilina*. Bratislava: VŠZaSP sv. Alžbety, 2011, s. 116-124.
- GAJDOŠOVÁ, E., VALIHOROVÁ, M. 2014. Súčasný trendy v príprave psychológov pre edukačnú prax na Slovensku. In *Školní psycholog/Školský psychológ – časopis Asociácie školskej psychológie SR a ČR*. 2014, roč. 14, č. 1-2, s. 5-13.
- GIDDENS, A. 1992. *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press, 1992. 212 p.
- HANOBIK, F. 2011. Moderná spoločnosť a kríza rodiny. In HARDY, M. – DUDÁŠOVÁ, T. – VRANKOVÁ, E. – HRAŠKOVÁ, A. (Eds.). *Sociálna patológia rodiny. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie, 24. február 2011, Žilina*. Bratislava: VŠZaSP sv. Alžbety, 2011, s. 142-150.
- HUMAJOVÁ, Z., KRÍŽ, M., PUPALA, B., ZAJAC, P. 2008. *Vzdelávanie pre život. Reforma školstva v súvislostiach*. Bratislava: Konzervatívny inštitút M. R. Štefánika, 2008. 57 s.
- JAMIESON, L. 1998. *Intimacy: Personal Relationships in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press, 1998. 209 p.
- KÁČEROVÁ, M., BLEHA, B. 2007. Teoretické východiská populačného starnutia a retrospektívny pohľad na starnutie Európy. In *Slovenská štatistika a demografia*. 2007, roč. 17, č. 3, s. 43-61.
- KIŠOŇOVÁ, J. 2005. *Rodové stereotypy v učebniciach*: Diplomová práca. Bratislava: UK v Bratislave, 2005. 88 s.
- KMEŤ, P. 2011. Štátny a školský vzdelávací program: Základné dokumenty kurikulárnej transformácie vzdelávania na Slovensku. In DUPKALOVÁ, M., IŠTVÁN, I. (Eds.). *Medzinárodná vedecká elektronická konferencia pre doktorantov, vedeckých pracovníkov a mladých vysokoškolských učiteľov*. Prešov: FHPV PU v Prešove, 2011, s. 506-514.
- KOSOVÁ, B., PORUBSKÝ, Š. 2011. Slovenská cesta transformácie edukačného systému po roku 1989 na príklade primárneho vzdelávania a prípravy jeho učiteľov. In *Pedagogická orientace*. 2011, roč. 21, č. 1, s. 35-50.
- KRATOCHVÍLOVÁ, J. a kol. 2007. *Úvod do pedagogiky*. Trnava: TU v Trnave, 2007. 167 s.
- KURINCOVÁ, V., TURZÁK, T. 2012. Výchova k manželstvu a rodičovstvu a podmienky jej realizácie: (Kvalitatívna analýza skupinového interview s učiteľmi a vychovávateľmi). In BARGEL, M., JANIGOVÁ, E., JAROSZ, E. (Eds.). *Dilemata sociálnej pedagogiky v postmodernom svete*. Brno: Institut mezioborových štúdií, 2012, s. 245-259.
- LAJČIAKOVÁ, P., FULA, M. 2007. Transformácia rodiny vo svetle reflexie a empirických výskumov. In HELLER, D., MERTIN, V., SOBOTKOVÁ, I. (Eds.). *24. psychologické dny 2006: Prožívání sebe a měnícího se světa. Sborník příspěvků z konference, 7. - 9. září 2006, Olomouc*. Praha: FF UK v Praze, 2007, s. 1-8.
- LALUHA, I., OŠKOVÁ, S., STANEK, V. 2005. Kvalita života, sociálne nerovnosti a diferenciacia obyvateľstva. In *Sociológia*. 2005, roč. 37, č. 2, s. 119- 142.
- LENCZOVÁ, T. 2005. Rodina spoločnosti, spoločnosť rodine. In *Rodina a trvalo udržateľný rozvoj: Dialóg o otázkach, ktoré vyvolal nový zákon o rodine. Zborník referátov z konferencie, 29. apríl 2005*. Bratislava: Slovenská spoločnosť pre rodinu a zodpovedné rodičovstvo, 2005, s. 86–93.

- LONGAUEROVÁ, A., JENČKOVÁ, T., KRAJŇÁKOVÁ, A. 2005. Vedomosti a postoje adolescentov k problematike antikoncepcie In *MOLISA 2 medicínsko-ošetrovateľské listy Šariša*. Prešov: Fakulta zdravotníctva Prešovskej univerzity, 2005, s. 48-51.
- LUKŠÍK, I., LUKŠÍKOVÁ, Ľ. 2005a. *Poznanie žiakov v oblasti sexuálneho a reprodukčného zdravia a práv – kvalitatívna analýza* [online]. Bratislava: Spoločnosť pre plánované rodičovstvo, 2005. [cit. 2013-3-2] Dostupné na internete: http://www.rodicovstvo.sk/sexedu_prieskum_kvalita.htm
- LUKŠÍK, I., LUKŠÍKOVÁ, Ľ. 2005b. *Poznanie žiakov v oblasti sexuálneho a reprodukčného zdravia a práv – kvantitatívna analýza* [online]. Bratislava: Spoločnosť pre plánované rodičovstvo, 2005. [cit. 2013-3-2] Dostupné na internete: http://www.rodicovstvo.sk/sexedu_prieskum_kvantita.htm
- LUKŠÍK, I., PIETRUCHOVÁ, O. 2010. Sexuálna výchova. In CVIKOVÁ, J. - JURÁŇOVÁ, J. (Eds.). *Mimovládne iniciatívy vo vzdelávaní: Ako mimovládne organizácie vstupujú do systému vzdelávania*. Bratislava: Nadácia otvorenej spoločnosti, 2010, s. 93-118.
- LUKŠÍK, I., SUPEKOVÁ, M. 2003. *Sexualita a rodovosť v sociálnych a výchovných súvislostiach*. Bratislava: Humanitas, 2003. 204 s.
- LUKŠÍK, I., ŠVIHELOVÁ, D., VARMUŽA, J. 2005. Rodové posolstvá v rodine. In KOLESÁROVÁ, A. (Ed.). *Rodina na prelome tisícročia. Zborník referátov z medzinárodnej vedeckej konferencie, 16. - 17. máj 2005, Bratislava*. Nitra: FSVaZ UKF v Nitre UKF v Nitre, 2005, s. 586-591.
- MARKOVÁ, D. 2008. Sexuálne biografie a posudzovanie vlastnej sexuality. In *Sexuológia*. 2008, roč. 8., č.2, s. 34-40.
- MARKOVÁ, D. 2012. *O sexualite, sexuálnej morálke a súčasných partnerských vzťahoch*. Nitra: Garmond, 2012. 262 s.
- MAROŠIOVÁ, L., ŠUMŠALOVÁ, S. 2006. *Matky na trhu (práce a života). Výskumná štúdia*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2006. 66 s.
- MASARYK, R. 2004. Hodnotová orientácia učiteľiek/ov výchovy k manželstvu a rodičovstvu. In *Sborník z kongresu Pardubice 2004. Sborník referátů z 12. celostátního kongresu k sexuální výchově* [online]. Pardubice: Společnost pro plánování rodiny a sexuální výchovu, 2004. [cit. 2013-1-9] Dostupné na internete: <http://www.planovanirodiny.cz/view.php?cislocclanku=2006010620>
- MATULNÍK, J. a kol. 2005. Sociálne dôsledky zmien demografického správania na Slovensku. In KOLESÁROVÁ, A. (Ed.). *Rodina na prelome tisícročia. Zborník referátov z medzinárodnej vedeckej konferencie, 16. - 17. máj 2005, Bratislava*. Nitra: FSVaZ UKF v Nitre, 2005, s. 156-166.
- MATULNÍK, J. a kol. 2002. Rodina v ohrození - výzva pre sociálne vedy. In MATULNÍK, J., MINICHOVÁ, M., VAVROVÁ, Z. (Eds.). *Rodina v ohrození - výzva pre sociálne vedy. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie Problémy a perspektívy filozofických, humanitných a sociálnych vied, 29. – 30. apríl 2002, Modra*. Trnava: TU v Trnave, 2002, s. 9-29.
- MATULNÍK, J. a kol. 2006. *Analýza sociálnych a zdravotných dôsledkov zmien demografického správania na Slovensku*. Trnava: FF TU v Trnave, 2006, 405 s.
- MATULNÍK, J., RITOMSKÝ, A., PASTOR, K. 2003. *Analýza makrospoločenských faktorov súčasného vývoja pôrodnosti na Slovensku*. Trnava: FH TU v Trnave, 2003. 230 s.
- MLÁDEK, J., ŠIROČKOVÁ, J. 2004. Kohabitácia ako jedna z foriem partnerského spoluzitia obyvateľstva Slovenska. In *Sociológia*. 2004, roč. 36, č. 5, s. 423–454.
- Národný program starostlivosti o deti a dorast v Slovenskej republike na roky 2008 – 2015* [online]. Bratislava: Ministerstvo zdravotníctva Slovenskej republiky, 2008. 26 s. [cit. 2012-12-5] Dostupné na internete: http://www.uvzsr.sk/docs/info/podpora/03_vlastnymat.pdf
- NEMCOVÁ, L. 2007. *Výchova k manželstvu a rodičovstvu v škole*. Banská Bystrica: PF UMB v Banskej Bystrici, 2007. 100 s.

- ONDREJKOVIČ, P. 2002. *Globalizácia a individualizácia mládeže. Negatívne stránky*. Bratislava: Veda, 2002. 132 s.
- ONDREJKOVIČ, P., MAJERČÍKOVÁ, J. 2006. Zmeny v spoločnosti a zmeny v rodine - kontinuita a zmena. Príspevok k diskusii o charaktere rodiny na Slovensku. In *Sociológia*. 2006, roč. 38, č. 1, s. 5-30.
- PASTOR, K. 2002. Hodnota manželstva z pohľadu demografa. In *Príprava na manželstvo a rodičovstvo. Výzvy doby a skúsenosti. Zborník referátov z konferencie, 5. október 2002*. Bratislava: Slovenská spoločnosť pre rodinu a zodpovedné rodičovstvo, 2002, s. 61-66.
- PASTOR, K. 2005. Rodina, manželstvo a populačný vývoj. In KOLESÁROVÁ, A. (Ed.). *Rodina na prelome tisícročia. Zborník referátov z medzinárodnej vedeckej konferencie, 16. - 17. máj 2005, Bratislava*. Nitra: FSVaZ UKF v Nitre, 2005.
- PELIKÁN, J. 1995. *Výchova jako teoretický problém*. Ostrava: Amosium, 1995. 234 s.
- PETRJANOŠOVÁ, M., POPPER, M., LUKŠÍK, I., BIANCHI, G. 2012. Are Fathers Accepted around Here? Implicit and Explicit Messages about Parenthood in Slovak Media and Legislation. In *Second ISA Forum of Sociology: Social Justice and Democratization, August 1 – 4, 2012, Buenos Aires* [online]. Buenos Aires: International Sociological Association, 2012. [cit. 2012-11-18] Dostupné na internete: <http://isaconf.confex.com/isaconf/forum2012/webprogram/Paper23021.html>
- PISCOVÁ, M. 2005. Rodina v Európe: Diverzita alebo konvergencia? In KOLESÁROVÁ, A. (Ed.). *Rodina na prelome tisícročia. Zborník referátov z medzinárodnej vedeckej konferencie, 16. - 17. máj 2005, Bratislava*. Nitra: FSVaZ UKF v Nitre, 2005.
- PLUMMER, K., 2003. *Intimate Citizenship: Private Decisions and Public Dialogues*. Seattle: University of Washington Press. 192 p.
- POLIAKOVÁ, E. 1996. Sexuálna výchova v škole. In POLIAKOVÁ, E. (Ed.). *Výchova k rodičovstvu, manželstvu a etike intímnych vzťahov*. Nitra: Slovidiac, 1996, s. 145-146.
- POLIAKOVÁ, E. 2002. *Výchova k manželstvu, rodičovstvu a intímnym vzťahom: Historické pozadie sexuálnej výchovy a výchovy k manželstvu a rodičovstvu*. Bratislava: UK v Bratislave, 2002. 67 s.
- POPPER, M. a kol. 2005. The Social Context of Sexual Health Among Young People in Slovakia: Comparisons with the United Kingdom and the Netherlands. In ŠTULHOFER, A., SANFORT, T. (Eds.). *Sexuality and Gender in Postcommunist Eastern Europe and Russia*. New York, London, Oxford: The Haworth Press, Incorporated, 2005, pp. 365-390.
- POTANČOKOVÁ, M. 2009. Neplnohodnotné matky? Imperatív dobrej matky a participácia matiek maloletých detí na trhu práce. In *Sociologický časopis*. 2009, roč. 45, č. 1, s. 61-88.
- PREVENDÁROVÁ, J. 1994. *Výchova k manželstvu a rodičovstvu*. Bratislava: UK, 1994. 131 s.
- PREVENDÁROVÁ, J. 2000. *Výchova k manželstvu a rodičovstvu*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2000. 121 s.
- RUTTMAROVÁ, G. 2007. Možnosti skúmania postojov mladých ľudí k manželskému spoluzitiu. In HELLER, D., MERTIN, V., SOBOTKOVÁ, I. (Eds.). *24. psychologické dny 2006: Prožívání sebe a měněního se světa. Sborník příspěvků z konference, 7. - 9. září 2006, Olomouc*. Praha: FF UK v Praze, 2007, s. 1-8.
- SAWICKI, S. 2012. Sociálne vzťahy v kontexte etiky a spirituality. In KOZOŇ, A. a kol. *Etické otázky (ne)slobody*. Trenčín: SpoSoIntE, 2012, s. 61-73.
- ŠIMOVÁ, E. 1998. Výchova k manželstvu a rodičovstvu. In ŠIMOVÁ, E., KOTEKOVÁ, R., GECKOVÁ, A. (Eds.). *Psychológia rodiny*. Michalovce: PeGaS, 1998, s. 111-128.
- ŠVIHELOVÁ, D. 2006. Sexuálne biografie mladých mužov a žien a postoje mikrodiskurzy o sexualite. In *Mládež a spoločnosť*. 2006, roč. 12, č. 1, s. 62-75.

- TKÁČ, V. 2005. Európska populácia na prahu tisícročia. In KOLESÁROVÁ, A. (Ed.). *Rodina na prelome tisícročia. Zborník referátov z medzinárodnej vedeckej konferencie, 16. - 17. máj 2005, Bratislava*. Nitra: FSVaZ UKF v Nitre, 2005, s. 535-539.
- TYDLITÁTOVÁ, G. 2011. Pluralizácia rodinných foriem na Slovensku ako predmet demografickej analýzy v regionálnej optike. In *Sociológia*. 2011, roč. 43, č. 1, s. 28-56.
- VAŇO, B. a kol. 2012. *Populačný vývoj v SR 2011*. Bratislava: INFOSTAT, 2012. 97 s.
- VERNARCOVÁ, J., TURČEK, K. 2005. Sexuálna výchova v medzinárodnom kontexte. In *XI. konferencie O sexualitě a lidských vztazích. Sborník příspěvků, 18. – 20. květen 2005, Uherské Hradiště* [online]. Praha: Poradenská skupina Extima, Sexuologická společnost České lékařské společnosti, Společnost pro plánování rodiny a sexuální výchovu, Česká systemická společnost, 2005. [cit. 2012-9-10] Dostupné na internete: <http://systemic.cz/sex/archive/cze/textbook2005.htm>
- VETEŠKA, J., TURECKIOVÁ, M. 2008. *Kompetence ve vzdělávání*. Praha: Grada Publishing, 2008. 160 s.
- Výchova k manželstvu a rodičovstvu - učebné osnovy, MŠ SR-4560/2010-916* [online]. Bratislava: ARIMES pre Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky, 1998. 16 s. [cit. 2012-12-10] Dostupné na internete: http://www.statpedu.sk/files/documents/svp/1stzs/isced1/ine_dokumenty/vychova_k_manzels_tvu.pdf

Denisa ŠUKOLOVÁ, PhD.

Katedra psychológie

Pedagogická fakulta

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Ružová 13

Banská Bystrica, 974 11

e-mail: denisa.sukolova@gmail.com

Ivan SARMÁNY-SCHULLER, CSc.; Gabriela ŠEBOKOVÁ, PhD.

Katedra psychologických vied

Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Kraskova 1, Nitra, 949 74

e-mail: expssarm@savba.sk, gabriela.sebokova@ukf.sk